

KIMONOKSI MUUTTUNUT KRISTINUSKO

Mailis Janatuinen

(Martin Scorseselta on vuonna 2016 ilmestynyt elokuva nimeltä Silence, joka pohjautuu japanilaisen katolisen kirjailijan Shusaku Endon (1923-1996) romaaniin 沈黙. Se on rantautunut Suomen elokuvateattereihin helmikuussa 2017. Mailis Janatuinen on tehnyt Helsingin yliopiston teologiseen tiedekuntaan v. 1989 Endon tuotannosta gradun nimellä **Kristus äitinä – Shusaku Endon Kristus-kuva**. Kirja Silence on gradun keskeisin lähde. Tässä gradun lyhennelmä.)

JOHDANTO

Shusaku Endo tuli kotimaassaan Japanissa kuuluisaksi romaanillaan 沈黙 (Silence, suomennettu nimellä Vaitiolo), joka ilmestyi v. 1966. Romaanista on tehty Japanissa elokuva, ja otteita siitä on ilmestynyt lukion kirjallisuuden oppikirjassa. Endo on hyvin tuottelias kirjailija, joka on julkaissut yli 50 teosta romaaneja, esseitä ja pakinoita. Hänen lukijakuntansa on suuri.

Shusaku Endo on buddhalaisessa Japanissa kristitty kirjailija, joka sekä kuuluu että näkyy. Hän on voittanut lukuisia kirjallisuuspalkintoja, toiminut PEN-klubin puheenjohtajana ja esiintyy usein tiedotusvälineissä. Miljoonien japanilaisten elämässä juuri Endon tuotanto on ollut kosketuskohta muuten niin vieraaseen kristinuskoon. Siksi Endon Kristus-kuvalla on paljon suurempi vaikutus paljon useamman ihmisen elämään kuin monen kamariteologin tuotannolla yhteensä.

(...)

Tämän tutkielman metodi on systemaattinen analyysi. Taustaluvussa pyritään selvittämään Endon sekä henkilökohtaista että uskonnollista ja kirjallista taustaa. Toinen luku käsittelee Jeesuksen persoonaa ja kolmas hänen työtään. Neljännessä luvussa ei enää puhuta Jeesus Nasaretilaisesta, vaan ylönousemususkon Kristuksesta ja siitä, miten hänestä tulee kaikkien ihmisten ikuinen kumppani. Loppukatsauksessa sitten katsotaan, miten hyvin Endo on selvinnyt itselleen asettamastaan tehtävästä: länsimaisen kristinuskon muotoilemisesta japanilaiseksi kimonoksi.

LOPPUKATSAUS (LYHENNELMÄ)

Johdannossa tämän tutkielman tehtäväksi asetettiin selvittää, millainen on Shusaku Endon Kristus-kuva. Endo itse on asettanut päämääräkseen 12-vuotiaana kasteessa saamansa "länsimaalaisen puvun" muuttamisen japanilaiseksi kimonoksi.

Taustaluvussa referoidaan, miten kirjailija on kuvannut äiti-suhteen vaikutusta omaksumaansa kristinuskon käsitykseen. Samoin jäljitetään vaikutteita, jotka Endo on Kristus-kuvaansa saanut buddhalaisuudesta, etenkin puhtaan maan buddhalaisuudesta. Tämä uskonsuuntahan esiintyy Japanissa armonuskontona, joka opettaa: Jos hyvät ihmiset pelastuvat, kuinka paljon varmemmin pahat. Syntisen ihmisen ei tarvitse muuta kuin huutaa avuksi Amida-buddhan nimeä (ns. nembutsu-rukousta), niin hän kuoltuaan pelastuu armosta lännen puhtaaseen maahan. Jotkut buddhalaiset yhdistävät toisiinsa armon ja äidillisen uskonnon.

Taustaluvussa viitataan myös Japanin kirkkohistorian ajanjaksoon, jolloin kristityt joutuivat salaamaan uskonsa viranomaisilta ja polkemaan kerran vuodessa Kristuksen kuvaa (fumie) osoittaakseen, että ovat buddhalaisia. Näiltä ns. piilokristityiltä Endo on myös saanut paljon vaikutteita ajatteluunsa ja Kristus-kuvaansa. Endo kysyy, voiko kieltäjä olla samalla myös kristitty, ja miten on mahdollista uskon Jumalan rakkauteen oman petollisuutensa ja Jumalan vaitiolon edessä.

Taustaluvun kolmas osa esittelee japanilaista Kristus-kuvaa sellaisena kuin se on esiintynyt Japanin kaunokirjallisuudessa, buddhalaisuudessa, japanilaisten teologien kristologiassa ja neo-buddhalaisen Kioton koulukunnan ajattelussa. Buddhalaiset saattavat suhtautua Jeesukseen lämpimästi, pitää häntä suurena opettajana, bodhisattvana ja uhrautuvana rakkauden esikuvana, mutta hänen sovituskoulemaansa he yleensä eivät voi ymmärtää. Mikä on sellainen Jumala, joka vaatii kärsimystä voidakseen antaa anteeksi, he kysyvät.

Seitsemän japanilaisen teologin kristologia osoittaa, että yleensä ottaen Jeesuksen inhimillisiä piirteitä on korostettu enemmän kuin hänen jumaluuttaan. Jeesuksen elämäkerran kirjoittamista on Japanissa myös harrastettu jo paljon ennen Endoa.

Negatiivisesta teologiasta sellaisena kuin se esiintyy zen-buddhalaisuudessa on lähtöisin paradoksien käyttö: Jumalasta puhutaan hänen vastakohdissaan. Jumalakuva ja Kristus-kuva ovat kenoottisia: Jumala tyhjensi itsensä luodessaan maailman, ja Kristuksen halpa muoto on täysi ilmaus hänen jumaluudestaan. Kristus ei siis salaa voimaansa ja valtaansa - hänellä ei yksinkertaisesti ole niitä. Endon viljelemät paradoksit tulevat lähelle negatiivista teologiaa.

Toisessa pääluvussa puhutaan Jeesuksen persoonasta, ja aloitetaan selvittelemällä Endon suhdetta historiallisen Jeesuksen ongelmaan. Endo on opiskellut omatoimisesti Uuden testamentin tutkimusta ja saanut siitä vaikutteita Jeesuksensa elämäkertaan. Hän erottaa toisistaan tosiasiat ja totuuden. Evankelistojen Jeesus-kuva saattaa olla totuudenmukainen, vaikka tosiasiat eivät täsmäisikään historian kanssa. Uuden testamentin kirjoittajat ovat vain luoneet tosiasiat ylittävän totuuden maailman, johon on punottu mukaan ihmisten toiveita ja unelmia. Joulukuva on eräs tällainen unelma. Endo kirjoittaa historiallisesta Jeesuksesta kirjailijan näkökulmasta. Uuden testamentin kirjoittajien aihe on ollut historiallinen Jeesus, ja lopputulos on draama tästä Jeesuksesta. Evankelistat ovat kirjailijan tavoin muokanneet aineistoaan ja kypsyttelleet sitä.

Endon käsitys historiallisesta Jeesuksesta jää jonkin verran subjektiiviseksi. Hän sanoo valikoineensa evankeliumeista ne kertomukset, jotka häntä japanilaisen puhuttelevat, ja luoneensa oman äidillisen Jeesus-kuvansa niiden ympärille. Muilla kirjailijoilla ja tutkijoilla saa olla kullakin oma Jeesus-kuvansa. "Oikea" Jeesus on kaikkien näiden yhdistelmä.

Endo erottaa toisistaan Vanhan testamentin Jumalan ja Jeesuksen saarnaaman rakkauden Jumalan. Edellinen on vihainen ja tuomitseva isä-Jumala, Johannes Kastajan ja essealaisten Jumala. Tällainen jumalakuva on Endon mukaan ymmärrettävä sitä taustaa vasten, että Jumala vaikenee ihmisten kärsiessä. Jeesuksen kiusauksertomuksen todellinen sisältö on jumalakuvan valinta essealaisten yhteisön keskellä. Jeesus valitsee rakkauden Jumalan ja Jumalan rakkauden, eikä enää koskaan horju tässä uskossaan. Hän harjoittaa teodikeaa puolustamalla rakkaudellista jumalakuva elämän kovien realiteettien keskellä, ja uskomalla rakastavaan Jumalaan vielä kuolemansa hetkelläkin. Huuto: "Jumalani, Jumalani, miksi minut hylkäsit?" ei tarkoita, mitä se sanoo. Se nousee päinvastoin uskosta siihen, että Jumala ei ole Jeesusta hylännyt.

Jumala on Endon mukaan pikemminkin ihmiselämässä tapahtuva työ kuin olento tai subjekti. Jeesuksen ja Jumalan suhdetta Endo ei määrittele ontologisin termein. Suhde on uskonsuhde. Endo saattaa ottaa myös analogian buddhalaisuudesta; Jeesus on Jumalan idea samalla tavalla kuin hotoke (pyhä mies) on Dainichi-jumaluuden idea. Endo hylkää 1980-luvulle tultaessa ajatuksen Jeesuksen ainutlaatuisuudesta. Hänen

mukaansa Jeesuksen takana on vielä tekijä X, jonka ilmenemismuotoja Jeesus ja Buddha ovat. Jos joku ei halua kutsua X:ää kummallakaan näistä nimistä, hän voi kutsua häntä vaikka sipuliksi.

Endo jakaa - Erich Frommia seuraten - kaikki maailman uskonnot isä-uskontoon ja äiti-uskontoon. Edelliselle ovat tunnusomaisia piirteitä voima, valta, ihmeet ja tuomio, jälkimmäiselle taas hyväksyminen ja anteeksianto, joka kumoaa kaikki normit ja käskyt. Endo sanoo löytäneensä Jeesuksen äidilliset kasvot fumiesta, Kristuksen kuvasta, jota piilokristityt joutuivat polkemaan kerran vuodessa. Fumien Jeesus ei tuomitse, vaan hyväksyy pelkurin ja kieltäjän sellaisena kuin hän on.

Jeesus on Endon mukaan voimaton eikä tee yhtään ihmettä - ihmeethän kuuluvat isä-uskontoon. Sen sijaan Jeesus rakastaa, mutta hänen rakkaudestaan ei kukaan saa kouriintuntuvia etuja. Siksi hänet hylätään.

Endon käsitys Jeesuksen persoonasta on muuttunut huomattavasti 1960-luvulta lähtien. Ensimmäisessä Jeesus-kirjassaan hänellä oli perinteinen käsitys Kristuksesta. Teologian opiskelun ja piilokristittyjen historiaan tutustumisen kautta syntyi vähitellen teoissa voimaton, mutta rakkaudessa vahva Jeesus, jolla on japanilaisen äidin kasvot.

Kolmas pääluku käsittelee Jeesuksen työtä, hänen suhdettaan lakiin ja evankeliumiin. Laki on Endolle vain luonnollista lakia. Se on maailman ja ihmisten sisälle rakennettu mekanismi, jolle Jeesuskaan ei itse asiassa mahda mitään. Ihmiset ovat joko vahvoja tai heikkoja. Edellisten kärsimyksenä on marttyyrius, jälkimmäisten kärsimyksenä taas pelkuruudesta nouseva häpeä. Kaikille on kuitenkin yhteistä Jumalan vaitiolon edessä kärsiminen. Jumalan vaikenemisen arvoitusta ei Jeesuskaan pysty ratkaisemaan.

Endo käyttää vertausta upottavasta suosta symbolisoimaan kotimaansa Japanin henkistä ilmapiiriä. Samalla hän tuo näyttämölle vielä kolmannen ihmistyyppin, nimittäin "tunteettomat", joiden omatunto ei toimi tekivätpä he mitä hyvänsä. Tämä on Endon varhaisten romaanien ongelmanasettelu.

Kuva mutasuosta laajenee Endon ajattelussa selittämään myös sitä, miksi kristinuskon taimi ei juurru Japanin maaperään. Jumalakuva muuttuu Japanissa toiseksi. Buddhalaisuus muuttui siellä armouskonnoksi ja kristinuskon muuttivat piilokristityt äiti-uskonnoksi. Loppujen lopuksi kuva upottavasta suosta osoittautuukin Endon ajattelussa puolittain positiivisesti ilmaisuksi - suohan toimii jonkinlaisena katalysaattorina sille, että kristinuskosta tulee japanilaisille äiti-uskonto.

Endon Jeesus on antinomisti, koska laki ei yksinkertaisesti sovi äiti-uskontoon. Elämän realiteeteille: kärsimykselle, häpeälle ja Jumalan vaitiololle, hän ei kuitenkaan mahda mitään. Ne jäävät olemaan maailman sisäisenä mekanismina aivan kuten luonnonlaitkin.

Jeesus ei ole ihmeidentekijä, vaan rakkauden messias. Hän puhuu vain Jumalan rakkaudesta, ei mistään muusta. Jeesus myös toimii aina rakkauden mukaan. Endo erottaa toisistaan Uuden testamentin ihmekertomukset ja lohdutuskertomukset, joista jälkimmäisten ydin on Jeesuksen toiminta kärsivien ihmisten yksinäisyyden poistamiseksi. Jeesus istuu kärsivän vieressä, pitelee häntä kädestä ja pyytää anteeksi sitä, ettei voi häntä parantaa. Kädestä piteleminen on kuitenkin paljon tehokkaampaa toimintaa kuin ehkä ensi kuulemalta luulisi: Endo toistaa esimerkkiä syöpäpotilaasta, jonka tuskat vähitellen hävisivät kun häntä pideltiin kädestä.

Jeesuksen kuoleman ulkonaisia syitä ovat poliittinen lehmänkauppa ja opetuslasten petos. Jeesus onkin enemmän tuskan kuin syntien kantaja. Sovitusopin ovat alkuseurakunta ja Paavali kehittäneet siitä konkreettisesta tilanteesta lähtien, että Jeesus antoi petollisille opetuslapsilleen heidän petoksensa

anteeksi. Endon sovitusoppi on subjektiivista (Aulenin luokittelun mukaan). Jumalan vihaa ei soviteta - koska sellaista ei ole - eikä synnin rangaistusta kärsitä - koska synnistä ei seuraa transsendenttista rangaistusta. Kysymys ei myöskään ole taistelusta turmiovaltoja vastaan, sillä nehen jäävät omalakisina olemaan. Sen sijaan opetuslapset sovitetaan heidän oman heikkoutensa ja häpeänsä kanssa.

Neljännessä pääluvussa puhutaan siitä, miten historian Jeesuksesta tulee myytin eli ylösnousemususkon Kristus. Ylösnousemuksen historiallisuudesta Endo on kirjailijanuransa aikana muuttanut mieltään. Ensimmäisen Jeesus-kirjan usko ihmeisiin ja ruumiin ylösnousemukseen on muuttunut ensin avoimeksi kysymykseksi (1970-luvulla) ja sitten historiallisen ylösnousemuksen hylkäämiseksi. Ylösnousemus ei ole elvytyksen tapainen asia, missä henki palasi kuolleeseen ruumiiseen, sanoo Endo 1980-luvulla. Sen sijaan se tarkoittaa, että Jeesus nousee ylös opetuslasten sydämessä ja samalla palaa ”Jumalan suureen elämään”.

Ylösnousemususko muuttaa teoriassa opetuslapset rohkeiksi marttyyreiksi, seikka mihin Endo hyvin usein viittaa. Itse asiassa Endo ei kuitenkaan kuvaa opetuslasten muuttumista; se jää hänelle jotenkin kuolleeksi kirjaimiksi. Hän kuvaa kyllä eri vaiheita Kristus-uskon syntymisen tiellä. Ensimmäinen niistä on opetuslasten suuri uskonnollinen kokemus, kun he tajuvat Jeesuksen antaneen heille heidän petollisuutensa anteeksi. Toinen on Jeesuksen paluun odotus ja kolmas Paavalin teologia. Jumalan vaitiolon ja Jeesuksen paluun viipymisen ongelmaa ei kukaan pysty ratkaisemaan, mutta siitä tulee kristillisen kirkon uskolle käyttövoimaa.

Endon kristologian keskipiste on kuitenkin hänen käsityksensä Jeesuksesta ihmisten ikuisena kumppanina. Ylösnousemususko tarkoittaa sitä, että ihminen löytää elämänsä tällaisen Jeesuksen. Ikuinen kumppani ei tarvitse (armon)välineitä lähestyäkseen ihmistä; maailma sellaisenaan on hänen olemassaolonsa ja johdatuksensa tapahtumapaikka ja väline. Koska ikuisella kumppanilla ei ole konkreettista ylösnousemusruumista, ei hän välttämättä tarvitse konkreettisia välineitäkään: ei seurakuntaa, ei sanaa eikä sakramentteja.

Usko ikuisen kumppaniin syntyy katastrofin edessä. Kun ihminen odottaa ihmettä vastauksena kärsimyksiinsä, eikä sitä tule, hän kiroaa jumalat ja buddhat. Siitä alkaa oikea uskonto. Uskoon tuleminen on Endon teologiassa uskosta luopumista, nimittäin voimaa ja tuomiota edustavasta isä-uskonnosta. Vasta sen takaa löytyy äiti-uskonnon kaiken hyväksyvä ja kaiken anteeksiantava Kristus. Juudas on Endolle uskovaisen prototyyppi. Lopulta uskokin käy tarpeettomaksi, koska kristinusko pelastaa myös ei-kristityt.

Usko ikuisen kumppaniin on uskoa siihen, että Jeesus on mukana ihmisen kaikessa kärsimyksessä, vaikkakin vaieten. Ikuinen kumppani ei näet puhu mitään. Jumalan hiljaisuus on hänen sanomansa. Endo ei sano uskovansa maailmanloppuun eikä siis uuden luomakunnan murtautumiseen Jeesuksen parusiassa (paluussa). Jumalan valtakunta on se ”Jumalan suuri elämä”, johon Jeesus kuoltuaan palasi. Sinne ihmisetkin pääsevät kuolemansa jälkeen. Viimeistä tuomiota ei ole, koska Jeesus ei ole mikään tuomari. Endon kuvaama Jumalan valtakunta muistuttaa jossain määrin Puhtaan maan buddhalaisuuden oppia läntisestä onnen maasta.

Shusaku Endo asetti päämääräkseen muotoilla länsimaisesta kastepuvustaan japanilaiselle ruumiinrakenteelleen sopivan kimono. Vuosia kestäneen luomistyönsä aikana hän on tehnyt Jeesuksesta ikuisen kumppanin, joka kulkee hiljaisena kaikkien ihmisten rinnalla heidän kärsimyksissään, ja jolla on japanilaisen äidin kasvot. Endo on muuttanut kristinuskon aidon japanilaiseksi kimonoksi – mutta minkä verran siinä on jäljellä alkuperäisiä, Uudesta testamentista löytyviä aineksia, se on taas toinen kysymys.